

УДК 811.161.2'373.612.2.092

МЕТАФОРИЧНЕ МОВОМИСЛЕННЯ ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА

Пасік Н.М.

Стаття присвячена аналізу естетичної своєрідності метафоричної парадигми в ідіостилі Василя Голобородька. Метафору розглянуто як основний спосіб моделювання дійсності й трансформації семантичної структури слова, з'ясовано функціональне навантаження метафор у текстах.

Ключові слова: естетична концепція, мовна картина світу, метафора, міфологема, моделювання, модернізм, парадигма, семантика, словесно-художній образ.

Статья посвящена анализу эстетического своеобразия метафорической парадигмы в идиостиле Василия Голобородько. Метафора рассмотрена как основной способ моделирования действительности и трансформации семантической структуры слова, выяснена функциональная нагрузка метафор в текстах.

Ключевые слова: эстетическая концепция, языковая картина мира, метафора, мифологема, моделирование, модернизм, парадигма, семантика, словесно-художественный образ.

The article deals with the analysis of the aesthetic originality of the metaphorical paradigm in Vasil Goloborodko's idiostyle. It focuses on the metaphor as the basic method of reality modeling and the transformation of the word semantic structure. The article reveals the functional load of metaphors in the lyrics.

Key words: aesthetic concept, language picture of the world, metaphor, mythology, modeling, modernism, paradigm, semantics, verbally-artistic image.

Поетичний доробок Василя Голобородька, позначений художньою довершеністю, багатограним виявом тематики й поетики, висотою морального й національного ідеалу, рівнем філософського осмислення світу, свободою творення, посідає гідне місце в українській літературі. Своєрідність асоціативного мовомислення В.Голобородька детермінована незвичайністю авторського світобачення, поетичного хисту й мистецького досвіду, спрямованого на модерне творення нових художніх формул, що виявляється в непередбачуваному індивідуально-авторському конструюванні. Його креативні пошуки ґрунтуються на естетичній концепції, що інтегрувала традиції фольклору, літературної класики й набутки модернізму. Упадають в око принципи організації поетичних образів цього майстра слова, передовсім – природна кореляція з міфологічним світобаченням, етнічними традиціями, онтологічна заглибленість, алюзійність, уможлядність, рефлексивність, синтез мистецтв [3, с. 4], що знаходить вияв у мовностильовій організації, зокрема в домінуванні ірраціонального метафоричного елемента.

Поетичний талант митця потрапляв у поле зору багатьох літературознавців: художня цінність, нюанси

змісту й форми його творів стали предметом наукового осмислення І.Дзюби, М.Ільницького, В.Іллі, О.Неживого, Т.Пастуха, О.Кузьменко, Ю.Шутенко та ін. У лінгвістичному плані ідіостиль В.Голобородька, на жаль, розглянутий спорадично (Т.Терновська, О.Литвин, І.Ніколаєнко, М.Сінькович) і потребує серйозних студій. На увагу заслуговують різні мовознавчі аспекти, принаймні наш інтерес привернула проблема метафоризації картини світу В.Голобородька, розгляд якої дасть змогу збагнути засади творчої уяви поета, специфіку його мовомислення, розкрити індивідуально-авторські особливості творчої манери. Актуальність окресленого питання зумовлена і його відкритістю в науці, адже мовні механізми перебудови семантики слова досі остаточно не вивчені. Тож мета статті – проаналізувати метафору як основний спосіб моделювання дійсності й змістово-естетичної трансформації семантичної структури слова в ідіостилі Василя Голобородька, визначити її текстотвірну й естетичну роль.

Джерелом фактичного матеріалу послуговували художні тексти, уміщені в збірках “Летюче віконце” (1964) та “Пастух квітів” (1965) [2, с. 35–104].

Когнітивні пошуки, безсумнівно, корелюють із визначенням закономірностей художньо-естетичного моделювання автором картини світу. У контексті антропологічної парадигми мова динамічно репрезентує людську свідомість, процеси пізнання та інтелектуального конструювання світу. В уяві мовної особистості вибудовується індивідуальна картина світу, яка визначає систему цінностей людини, її духовну сутність, мотивує думки й вибір вербальних засобів. Феномен творчої особистості В.Голобородька дослідники слушно пов'язують із глибокою національною духовністю, що знайшло втілення в етнічному світовідчутті й світосприйнятті [6, с. 233]. На етнічних джерелах художнього світобачення поета наголосив свого часу М.Ільницький, підкресливши, що митець “демонструє психологічний прояв народності, глибоку національність” [5, с. 99].

Творчість В.Голобородька вписується в парадигму Київської школи, для естетичної концепції якої показовий синтез фольклорних та літературних традицій і досягнень модернізму. Концептуально утверджуючи мистецтво слова як спосіб індивідуального та культурного самоозначення, “кияни” обстоювали конструктивно-творчий характер художнього світобачення на засадах високих естетичних критеріїв [3, с. 4].

За принципом кореляції змісту й форми, концептуальному наповненню цілого твору чи кожного конкретного художнього образу підпорядкована його мовна організація. Авторська естетика В.Голобородька виявляється у формальному й семантичному оновленні, творчій інтерпретації фольклорно-етнографічного арсеналу елементів, що веде, за Б.Бойчуком, до “тотальної метаморфози”, поглиблення філософської сутності [1, с. 36]. Трансформовані інноваційні образи постають через відродження міфопоетичної свідомості саме завдяки механізму метафоризації, про що в одному з інтерв'ю зазначив сам поет: “Сам я ... завжди орієнтувався на фольклор, але не на пісенні його жанри, а головню на загадку та прислів'я, які зчаста є окремими реалізованими метафорами реалій дійсності та життєвих ситуацій” [7, с. 5].

Визнаючи детермінантну сутність метафори для свого мовомислення (власне, як і для мовомислення всіх “киян”), поет вбачав у цьому механізмі семантичних зрушень не просто естетичний засіб, а принцип осмислення реальності, духовно-мовне утворення, що має “свій внутрішній світ” і робить вірш “автономною даністю”, не співвідсною з об'єктивною дійсністю [Там само].

Семантичне ускладнення як показова ознака будь-якого художнього тексту репрезентує спосіб моделювання дійсності під кутом зору авторського естетичного ідеалу. У прагненні вибудувати й інформативно збагатити поетичний простір В.Голобородько експериментує з формою викладу змісту, актуалізуючи виражальний потенціал метафори, яка забезпечує трансформацію реальних образів в ірреальні й навпаки, стає джерелом оригінальних аналогій та алюзій, виявляє нові етичні й естетичні цінності багатьох традиційних знаків культури. У більшості випадків ключем до декодування створених В.Голобородьком художніх

образів є міф і пов'язані з ним фольклорні елементи. Наприклад, у рядках “*А мати пестила лагідно колосся, / зерно у долонях пересипала, / куркою дзьобала на землі по зерняткові, / остюком вишивала на полотняних / кружечках моїх очей / золоті руки, / руки, що сьогодні крають хліб*” [2, с. 48] суб'єктивні поетичні уявлення спонукають до експлікації несподіваних конотацій. Трансформація та оновлення семантики міфологем у результаті розширення асоціативних зв'язків, транспозиція їх на ґрунт нової поетичної символіки є одним зі способів актуалізації фольклоризмів у художньому мовленні загалом [4, с. 192–193] та в ідіостилі досліджуваного поета зокрема. Паралелі за аналогією до міфологічного сюжету чи образів постають мотиваційним складником у механізмі метафоризації.

У цілому прагматичний ефект експресем В.Голобородька пов'язаний з асоціаціями різного характеру й ступеня складності. На наш погляд, у площині художнього мовлення цього поета слушно виділити кілька продуктивних моделей актуалізації мовного матеріалу в метафоричній структурі. За критерій розмежування беремо прозорість, упізнаваність фольклорного знака та ступінь суб'єктивного авторського начала в словесно-художньому образі.

Перша модель представлена словесно-художніми утвореннями, що безпосередньо конотують фольклорну семантику, як-от: *Руки друзів не втримати у руках – / човен вже відпливає у білу дорогу. / Друзі ідуть і зникають у роках, / а я залишаюся по цей бік порога* [2, с. 43]; *блищить мені у траві село / склянкою прозорою з водою криничною* [2, с. 39]; *комбайн стоїть / червоним безкрилим птахом* [2, с. 45]; *один, як дерево, стою біля дороги, / спадає з мене листя карооке* [2, с. 62]; *Тільки річечки чорне волосся / обвило моє горло, як дно* [2, с. 35]. Часто спостерігаємо контекстуальне ускладнення традиційних образів, формування експресивної конотації та імпліцитні приращення смислу мовних одиниць через кількоступеневу трансформацію, експліцитний перехід від порівняння до метафори, наприклад: *Над дорогою пшениці, / як дівочі коси, в які вплетений червоний горошок. / Дорогою котиться пошарпана вантажівка-гарба. / Черкаються колеса об пшеничні коси* [2, с. 68]. Власне порівняння через елімінацію зв'язкового елемента трансформується в імпліцитну аналогію нового з наявним.

Збагаченню змістової структури метафори з фольклорною генезою сприяють авторські інтенції розширити інформаційний обсяг та експресивні можливості знака. Тоді актуалізована міфологема трансформується в образ, маркований авторською модальністю, його мистецькою уявою, скажімо: *Виліпила квітку із глини / (ліпила кучеряву, виліпила – пряму), / посадила у квітку івасика / та й пустила ту квітку за водою човником: / пливи за водою!* [2, с. 89]. У цій моделі семантична й естетична цінність метафори розкривається через експлікацію комплексу імплікованих знаків шляхом їх логічно-інтуїтивного сприйняття й потрактування в нових контекстуальних умовах. Авторська самобутність поетичного тексту оновлює алюзію, пов'язану з

фольклорним образом, при цьому основним способом імпровізації є метафора.

У пошуку нових конкретно-чуттєвих образів В.Голобородько вдається до ускладнення семантики традиційних фольклоризмів через зміну лексичної сполучуваності: *Відпливають човни проліскові / із зайцями сніговими в кущах, / з килимком із трави прозорої, / із намистом дзвінким у струмках* [2, с. 47]; *А ще привезу я хату тобі – / білу хату мого кохання, / там на вікнах сидять голуби / і хату на вишнях колихають* [2, с. 47]; *На солом'яному рушнику / вишито вишнево сина!* [2, с. 44]; *Ой війна, війна, ти – вода? / Ні, ти – каміння пам'яті, / що важко осідає на дні серця!* [2, с. 44]. Як бачимо, естетичний спосіб зображення втілює зміст авторських художніх узагальнень, зберігаючи прозору паралель із відомими традиційними образами.

Модель творчої розробки якогось міфічного уявлення, фольклорного мотиву, що стає композиційним каркасом оригінального твору, доволі продуктивна в художній практиці В.Голобородька. Орнаментативна народнопоетичного мотиву оновлює символічні знаки, водночас уловлювані алюзії розгортають авторську суб'єктивну модальність, детерміновану національним світоглядом. Це виразно демонструє поетика вірша “Золоті глечики груш”: ... *кличу батька – нема. / Я заглянув у пшеничне колосся – нема. / Я заглянув надто дороги / – нема і сліду. / Я заглянув під одержу дерева – нема. / Я спитав у щуки, / яка хотіла проковтнути сонце, / – не бачила. / Я спитав у річки / – не бачила. / ... А батько у землі іще од війни: / Його тіло стало землею. / Його груди орють навесні плугами. / Його ногами ходять трактори. / Його руками росте калина у лузі. / Його волоссям довшають стебла пшениці. / Його очима дзвенять кринички під деревами* [2, с. 45–46]. Цінність такої глобальної метафори виявляється і в її текстотвірній значущості, адже вона є стрижневою опорою тексту, основним естетично-перетворювальним чинником. Художнє моделювання дійсності, репрезентоване уявленням про цілісність і гармонію світу, відображає родовий характер первісного світогляду українців, що не передбачав поділу природи на живу й неживу.

У наведеному прикладі на увагу заслуговує спосіб авторської поетичної інтерпретації анатомічної символіки, пов'язаної із замовляннями, як, власне, і сама синтаксична модель цього вірша. Традиційно в українських замовляннях людське тіло та його частини функціонують як “місце дії, звідки виганяється лихо, хвороба і небезпека і куди прикликаються здоров'я або краса”; “тіло описується кумулятивно, як ланцюжок тілесних частин, приєднаних одна до одної, але не підпорядкованих одна одній, не вибудованих в ієрархію” [8, с. 222–223]. Текст В.Голобородька демонструє часткову кореляцію з цими тенденціями, проте концептуальний образ пам'яті розгортається за принципом візуальних і функціональних асоціацій із частинами тіла, що й створює іншу естетику.

Осучаснене міфічне світосприйняття становить основу інтерпретації багатьох інших метафор антропоморфічного та анімістичного характеру, якот: *Глечики, глечики рудобокі, / я не виліплю вам*

братиків! [2, с. 37]; *По узгір'ю / пасуться куці, / ходять довгоногі дощі* [2, с. 69]; *За листяним порогом / дрімає жовтий затінок* [2, с. 104]; *Півнем червоним туга і смуток / кукурікають у прозорість ночі* [2, с. 56]. В основу метафоризації покладено асоціативне зближення неживого із живим, уявлення про явища й відношення, недоступні для чуттєвого сприйняття, як про конкретно-фізичні поняття, що інтимізує виклад, виявляє суб'єктивну модальність мовця. Антропоморфічна метафора є одним зі способів моделювання світу В.Голобородьком, виявом національно-культурних ціннісних орієнтацій мовця, маркером уподобань і самоідентифікації, засобом для фіксації точок дотику різних явищ зовнішнього й внутрішнього світів.

В ідіолекті В.Голобородька простежуємо тенденцію до метафоричної субституції абстрактних понять конкретними: *Проходять люди і несуть турботи / щоденні в кошиках із хлібом* [2, с. 62]; *Метеликами пахоці від плаття / летять згоряти в цигарках* [2, с. 101]; *Скачуть слова пташками / по нитці туди-сюди* [2, с. 91]. Такі семантичні трансформації дають більше можливостей для логічних асоціацій, зіставлень, ототожнень і, відповідно, збагачують інформативність та естетику твору. Природа подібних образів корелює з природою знаків первісної народнопоетичної свідомості.

Як бачимо, у поетичному просторі текстів В.Голобородька реальність переплітається з ірреальністю й поглинається останньою. Часто образи оживлених предметів, їх ознаки суголосні з фантастичними подіями, що детерміновано прадавними анімістичними уявленнями про природу. Скажімо, у наскрізно метафоризованих рядках “*Наш стіл відчув свято / і став дивним деревом: / він пустив пагінці, / з них розквітли квіти / (ті квіти були білими і завбільшки з тарілку), / і просто у полив'яних квітах / виспіли яблука*” [2, с. 103] репрезентована по-дитячому наївна реакція поетичної свідомості на довкілля. Такий своєрідний спосіб сприйняття світу й вражень від побаченого, звичайно ж, сягає глибинних шарів національної пам'яті, а ще – психології супротиву раціоналістичній сухості й чуттєвій байдужості. Прийоми метаморфози, одивлення, переключення, часового й просторового зміщення через метафору, яка часом межує з метонімією, реалізують свободу словотворчості, що є виявом внутрішньої свободи митця.

Особливістю діалектики зображення й самовираження у В.Голобородька є самотвірний монтаж, представлений такою індивідуально-авторською рисою, як органічний перехід від стану реальності до казки, дитячої фантазії. Це забезпечує наскрізну метафоризацію тексту: *У квітні / білим небом вишневого молока / літають золоті птахи – / золоті птахи дахів. / Вони політають-політають / і, як голуби, знову сідають на хати / Аж якось одна золота птаха / прилетіла із білого неба до мене / і забрала мої руки, моє серце, / мої очі і мій спокій. / І потім зникла у білому небі. / Довго я ходив, / довго ходив – / аж поки знайшов ту птаху золоту. / “Віддай, птахо золота, / мої руки, моє серце, / мої очі і мій спокій...” / А з-під крил птахи золотої / випурхнуло дівча: / маленьке-маленьке – / у чашечці вишневої квітки умістилося б! – / і на її малесеньких білих долоньках / лежали мої руки, моє*

серце, / мої очі і мій спокій... [2, с. 40]. Спосіб зображення нагадує своєрідну гру ліричного героя із самим собою, з навколишнім світом і корелює з формою замовляння. Художньо-естетична переконливість створених образів досягається загальним фольклорним ключем вірша.

Оскільки своєрідність художньо-естетичного мислення В.Голобородька сформувалася на ґрунті органічної комплементарності прадавніх та сучасних національних уявлень про світ, то цілком очевидно, що концептуальним стає акцент на моральному, соціальному та побутовому аспектах людського буття. Тексти поезії репрезентують широко парадигму метафоричних словесно-художніх образів, покликаних утверджувати гармонію взаємозв'язків людини зі світом, як, наприклад, у поезії "Стара хата": *Із неба, із самого дна, упала хата, / яблуком достиглим упала... / У цю хату не приходять м'ята – / ця хата давно покинутою стала. / Не зрадіють рідній долівці ноги, / повернувшись із далекої дороги. / Стіни не заходять на весіллі ходором – / сьогодні тут тихо, як на похоронах. / І на широкій вишиваній скатерті / паляниця куркою не заскаче. / Не піде дощ із блакитної стелі. / І мати блакитна спати не постелить...* [2, с. 51]. Поетичні рецепції В.Голобородька звернені до духовного й соціального виявів буття людини, і таке осмислення, сповнене асоціацій і суперечностей, реалізоване ключовими етнокультурами. У процесі інтерпретації поновлюються зв'язки між елементами мовної картини світу поета й національної картини світу українця, і парадигма міфопоетичних уявлень розгортає інформацію про ціннісні морально-етичні орієнтири мовної особистості.

Відомо, що в модерних текстах форма словесно-художніх образів має суттєве естетичне навантаження, тому далеко не всі з них можна чітко мотивувати й пояснити механізми їх творення. Розглядаючи психологічний аспект метафори, детермінованої міфічними уявленнями, Т.Пастух наголошує на її актуальності через прагнення інтуїтивного, емоційного осягнення світу [6, с. 238]. Позначені авторською суб'єктивною модальністю ліричні фантазії, як ми вже переконалися, потужно заявлені в ідіостилі письменника. Так, у поезії "Грушка" метафоричний тип письма також репрезентує когнітивно-чуттєве осягнення мистецької дійсності: *Вечір упав кавуном смугастим, / і мати винесли під хату столика, / поставили вечерю на нього, / і ми із сестричкою сіли вечеряти. / (Я пах червоною польовою квіткою, / а сестричка – золотою квіткою току). / Ми їли густий мед, / намазаний на окраєць, / і запивали вечірнім молоком. / На призьбі сиділи мати / і дивилися, як ми їмо із сестричкою... / А потім ми запросили вечеряти / білу грушку, / яка стояла під хатою. / Мати принесли їй ослінчика, / налили молока, / намазали окраєць медом – / і грушка сіла. / "Їж, грушко, мед, а нам дай груш!" / "Пий, грушко, молоко, а нам дай груш!" / "Їж, грушко, хліб, а нам дай груш!"* [2, с. 42]. У поетичному просторі грушка жива, тому що авторська глибинна логіка через міфічні уявлення асоціативно пов'язує в одній площині світ істот і неістот. Порушення

усталених норм і стереотипів дає авторові змогу вийти за межі візуально-реалістичних форм і створити за своїми естетичними законами оригінальний світ. Актуалізація несподіваних аналогій та паралелей, їх ампліфікація, втягнення в імпровізацію системи алюзій зі сфери замовлянь інтенсифікує емоційно-оцінне тло тексту.

Зазвичай основу механізму метафоризації становлять узуальні асоціації, однак пізнавально-естетичний ефект семантичної трансформації, незвичність, нестандартність створеного образу залежать від глибини зв'язку позначуваного й мотивуючої ознаки. Художні тексти В.Голобородька свідчать про його неперевершену майстерність знаходити свіжі асоціативні зчеплення між традиційними номінаціями. Скажімо, у рядках *"Принесла мати воду у глечики з блакитним боком – / хтось шматок неба приліпив! – / поставила на столі"* [2, с. 78] відома продуктивна паралель *блакитний – небо* ускладнюється синтагматичним розгортанням і позначенням суб'єктивною модальністю синтаксичним членуванням. Нехтування узвичаєних логічних, лексичних та синтаксичних законів сприяло формуванню оказіонального метафоричного словообразу.

Аналіз багатьох текстів поета свідчить про динамічну актуалізацію метафоричних образів, за якої метафора стає структурною опорою тексту, визначаючи характер його розгортання. Так побудована й поезія "Батько плаче", у якій автор, уникаючи прямої номінації, естетизує образ сліз через редуковані порівняння й аналогії: *Скачуть сині коні / із очей, потоплених у розпачі, / холодному, як вогонь круглого каміння. / Скачуть сині коні / з сопілковим шелестом грив. / Скачуть сині коні, / іржуть востанне у вигорілу сорочку / батькового неба. / Скачуть сині коні / по обірваних струнах дороги, / по головах озимини, / по руках, у які вросли вила. / Скачуть сині коні / по моїй голові / у вінку літаючих квітів, / літаючих яблук, / літаючих зошитів* [2, с. 59]. Індивідуально-авторська естетика знаходить вияв у повторях, ампліфікації, градації та ускладненні метафоричної аналогії: спочатку подібність прозора, а далі виявляється на глибшому рівні, абстрагується від узвичаєних образних уявлень, герметизується.

Отже, специфіка оригінального мовомислення Василя Голобородька детермінована мовно-естетичною парадигмою модерної поетики та його особистісними уподобаннями й переконаннями. В естетичній концепції митця синтезовано свободу образотворення, міфологічне світобачення, філософічність, рефлексивність, алюзійність, що відбилося на вербальному конструюванні художніх образів. Домінування ірраціонального метафоричного елемента корелює з чуттєвістю, емоційністю та глибоким психологізмом. Метафоричний механізм семантичних зрушень у контексті творчості поета функціонує як естетичний засіб і спосіб мовомислення, пізнання й відображення дійсності. Семантичними маркерами метафор В.Голобородька є імплікація та оновлення міфопоетичних кодів, субституція абстрактних понять, відсутність меж між реальним та ірреальним, герметизм, зв'язок із глибинними сутностями.

Література

1. Бойчук Б. “Летюче віконце” Василя Голобородька / Б. Бойчук // Сучасність. – 1971. – № 6. – С. 32–37.
2. Голобородько Василь. Повне зібрання віршів : у 2 ч. [Електронний ресурс] / Василь Голобородько. – Режим доступу:
<http://tisk.org.ua/?p=8440>. – Назва з екрану.
3. Дударенко Л. В. Поетична Київська школа: ідейні та естетичні параметри : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – українська література / Дударенко Л. В. ; КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
4. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 248 с.
5. Ільницький М. М. Барви і тони поетичного слова / М. М. Ільницький. – К. : Рад. письменник, 1967. – 117 с.
6. Пастух Тарас. Міфопоетичний світ поезій Василя Голобородька (на матеріалі збірки “Зелен день”) / Тарас Пастух // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2010. – Вип. 43. – С. 233–238.
7. Про що мовчання Василя Голобородька? (розмова з поетом, якому ніби на роду написано постійно бути в ізоляції) // Літературна Україна. – 1999. – № 37 (28 жовтня). – С. 5.
8. Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко ; автор передмови та коментаря М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 312 с.